

طرح آزمایشی مدیریت مواد زائد جامد در شهر خلنا (ارزیابی رویکرد مشارکت شهری)

خدارحم بزی

استادیار گروه جغرافیای دانشگاه زابل

۰۹۱۵۵۴۲۱۷۲۴

یاسین حنیفی اصل

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری^۱

مقدمه مترجمان:

امروزه استفاده از روش‌های مشارکتی جزء ضروریات و ملزومات برنامه‌ریزی و مدیریت شهرها محسوب می‌شود، بنابراین آشنایی با تکنیک‌های کارآ و تجربی در سایر شهرهای دنیا می‌تواند، عرصه‌های نوینی از ابعاد شیوه‌های تصمیم‌گیری و نحوه انتخاب روش‌های کارآ و جامع مشارکتی پیش روی برنامه‌ریزان و مدیران مرتبط با شهرها ارائه نماید.

از آنجا که از روش (PUA^۲) در ایران کمتر استفاده شده است، ترجمه مقاله حاضر می‌تواند گامی در جهت آشنایی با یکی از روشهای مشارکتی در شهرها باشد. طی دهه اخیر در ایران طرح‌های راهبردی توسعه شهرها (CDS^۳) (همانند: شهر قزوین و...) بافت‌های فرسوده شهری (محله سیروس تهران، محله عامری اهواز و...) تلاش شده است از شیوه‌های مشارکتی بهره‌گیری شود. به هر حال ملزومات و معیارها و روش کار متناسب با موضوع و حوزه کاری در شهرها، شرایط و تکنیک خاص خود را می‌طلبد و آشنایی دست اندرکاران مرتبط با مسائل شهرها با این روشها و تفاوت‌ها و تشابهات قابل اجرای آنها متفاوت است.

در متن ترجمه تغییرات جزئی متناسب با محتوی متن اصلی به منظور روانی جملات فارسی اعمال شده است به نحوی که اصل محتوی حفظ گردد. امید است شکوفایی و ارتقای کیفی و کمی روش‌های مشارکت شهری در سطح علمی و اجرایی در شهرهای ایران نیز هر چه بیشتر محقق گردد.

منطقه آسیای جنوبی

این نوشته روش ارزیابی مشارکت شهری را که در پروژه مدیریت مواد زائد شهر خلنا (Khulna) در بنگلادش به کار گرفته شده، بیان می‌کند. نتایج ناشی از ارزیابیهای این مدل و روشهای آن مورد استفاده قرار گرفته است، در مرحله بعد نتایج تجزیه و تحلیل شده و پیشنهاداتی برای فعالیتهای اجرایی پروژه ارائه گردید. در نهایت نیز جزئیاتی را که ناشی از جلسات PUA بودند، در طرح اجرایی بکار گرفته شدند.

پیشگفتار:

- این پروژه در مارس ۱۹۹۷ در شهر خلنا آغاز شد و طی مراحل در دسامبر ۲۰۰۰ پایان یافت.
- یک سازمان سوئیسی با نام موسسه توسعه و همکاری (SDC^۴) در این پروژه سرمایه گذاری کرد، که از حمایت‌های فنی و مدیریتی برنامه بهداشت و آب (WSP^۵) برخوردار بود. یک موسسه مردم

۱- Hanifi.yasin@gmail.com

۲- Participatory Urban Appraisal

۳- City Development Strategy

۴- Swiss Agency for Development and Co-operation

۵- Water and Sanitation Program

نهاد یا NGO محلی (پرودیپان) با همکاری موسسه شهر خلنا (KCC)^۶ نیز جهت اجرای پروژه انتخاب شدند.

مهم ترین اهداف پروژه عبارتند از:

- دستیابی به دانش استراتژیک در ارتباط با موقعیت پسماند و بهداشت شهری و ارائه یک سلسله از راه حل‌های مناسب برای جوامعی که خواهان تقسیم هزینه‌ها و مشارکت در فرآیندهای مدیریتی هستند.
 - ارزیابی ملزومات اقتصادی-اجتماعی و تغییرات بنیادی که جهت القاء رویکرد مشارکتی در ارائه خدمات شهری مورد نیاز است.
 - ارائه روشهایی که مطابق آن متصدیان شهری می‌توانند در مدیریت مواد زائد شهری، تعامل بیشتری را با جامعه داشته باشند.
 - ارائه یک پروژه کارآمد و اساسی با سرمایه‌گذاری قابل توجه جهت مدیریت مواد زائد شهری.
 - افزایش آگاهی جامعه و مشارکت افراد در فعالیتهای پروژه مذکور جهت توانمند کردن جوامع در راستای افزایش تدریجی احساس مسئولیت اهالی شهر نسبت به مدیریت پسماندهای خود، یکی از عناصر کلیدی پروژه آزمایشی بود.
- روش ارزیابی مشارکت شهری (PUA)^۷ یکی از رویکردهای مهم در این زمینه بود. به طور کلی پروژه و جزئیات رویکردهای جامعه‌نگر، هم در چاپ اولیه و هم در این مجموعه آورده شده است (شماره ۱ و ۲). در این مقاله به ارزیابی روش مشارکت شهری (PUA) پرداخته خواهد شد، که یکی از رویکردهای اصلی در تدوین و توسعه طرحهای موفق و پایدار است. بسیاری از پیشنهادات روش PUA در فعالیتهای پروژه بعدی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

اهداف:

- مکانیابی مناسب جهت تعامل پروژه و اطلاعات بدست آمده در راستای برنامه ریزی مراحل پروژه، جزو اهداف مهم روش PUA هستند. به عبارتی اهداف اصلی پروژه را می‌توان درک موارد زیر دانست:
- الگوهای کنونی تولید و دفع مواد زائد توسط خانوارها، نقاط اولیه و ثانویه دفع زباله همراه با زمان لازم
 - درک جامعه از مدیریت مواد زائد شهری
 - میزان تمایل جامعه به پرداخت عوارض جهت خدمات دفع پسماندها
 - موقعیت سطلهای زباله
 - توسعه مداخله بخش خصوصی
- روش PUA هم چنین درباره مسئله فاضلاب که ارتباط نزدیکی با مدیریت مواد زائد دارد، بحث کرده است.

۶- Prodiplan

۷- Khulna City Corporation

۸- Participatory Urban Appraisal

مراحل کار:

یک NGO بین المللی با نام موسسه توسعه خود اعتمادی، ارتباط و سلامتی (DASCOH) روش PUA را طراحی کرده که در آن از دستورالعملهای تهیه شده توسط برنامه بهداشت و آب (WSP) استفاده شده است. شکل شماره (۱) مراحل مختلف اجرای روش PUA را نشان می دهد.

شکل شماره (۱). مراحل مختلف پیاده سازی روش PUA

زمین سازی:

در ماه می سال ۱۹۹۷، نمایندگان از WSP و پرودیپان در مورد مفاهیم پروژه، آیین نامه های اجرایی و وظایف اداره کنندگان جلسات PUA بحث و گفتگو کردند. یک گروه از بین اعضای کارکنان پرودیپان به عنوان اداره کنندگان جلسات، تدارک و آموزش داده شدند که جلسات را با استفاده از مشاوره های موسسه (DASCOH)، اداره کنند.

جلسات PUA:

جلسات در نواحی اصلی پروژه که معرف محلات نمونه شهر بودند، سازمان دهی شدند. نحوه انتخاب شرکت کنندگان در جلسات نیز بر اساس طبقه درآمدی و گروه شغلی آنان صورت می گرفت. از نظر ترکیب جنسی نیز تعداد مردها و زنها در جلسات مساوی بودند. اداره کنندگان جلسات (اعضای منتخب شرکت پرودیپان)، نکات عمده ای درباره اهداف اصلی هر جلسه و اینکه چه کاری باید انجام شود تا پروژه موفق عمل کند را آموختند. در جلسات از روشهای مختلف مشارکتی نظیر طرحهای باز، نقشه، نمودارهای ستونی، نمودار ون، نمودار جاری، بحثهای گروهی و مصاحبه های نیمه سازمان یافته استفاده شد. چارت ۱ و ۲ مواردی را که ناشی از این گروه بندی است توضیح می دهند. به طور کلی این مصاحبه های غیر رسمی و نیمه سازمان یافته با شرکت عوامل مختلف مانند؛ موسسه شهر کلنا، دانشکده مدیریت بهداشت عمومی، تعهدات صاحبان مواد زائد، رفته گران، نمایندگان سازمانهای حفاظتی و غیره برگزار شد. بازخوردهای مشارکت یکی از بخشهای مهم این جلسات بود، به عنوان

مثال در این جلسات، تجربه هایی کسب شده و بر طبق این تجربه ها پیشنهادهایی برای عمل ارائه شده است.

نتایج:

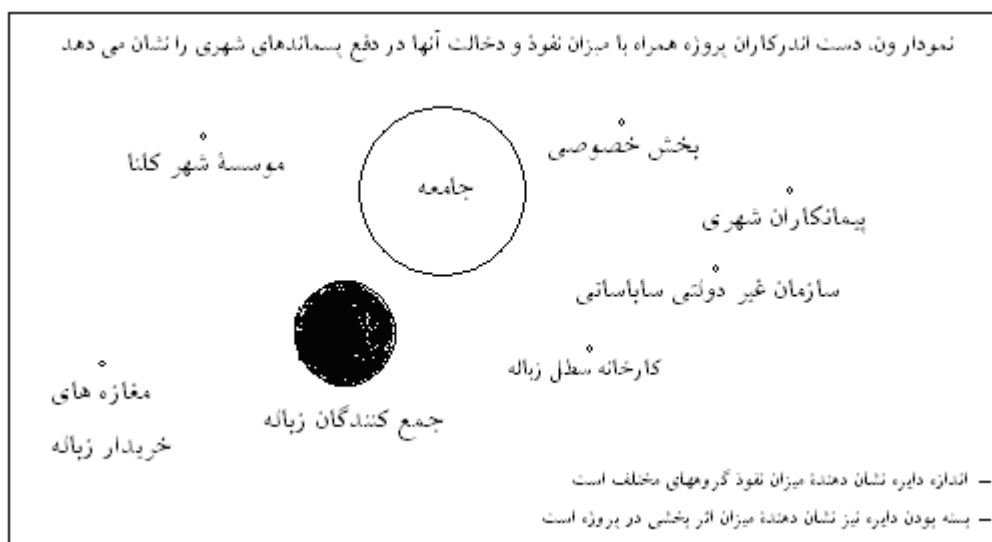
جلسات PUA در یک دوره چهار روزه برگزار شد و اطلاعات بدست آمده، مبنایی را جهت طراحی مراحل کار و برداشت گامهای اولیه فراهم ساخت. جلسات PUA هم چنین در ارتباط با عملکرد الگوی کنونی مدیریت مواد زائد، درصد استفاده کنندگان از این الگو، جمع آوریهای اولیه و سطلهای زباله نتایجی را بدست داد. ارزیابی نتایج جلسات معمولاً به صورت روزانه و در کارگاههای خاصی توسط نه نفر از اعضای شرکت پرودیپان انجام می گرفت. به طور کلی ارزیابی جلسات، نتایج را تجزیه و تحلیل کرده و مطابق این آنالیزها پیشنهادهایی را جهت اجرا در آینده ارائه می داد. مهم ترین نکاتی که از این بحثها ناشی شدند عبارت بودند از:

بررسی وضع موجود:

- تولید مواد زائد در طول ۵ سال گذشته به طور چشمگیری افزایش یافته که این امر ناشی از مصرف انبوه و بسته بندیهای زیاد کالاهای مصرفی بوده است. خانوارها روزانه نزدیک به ۲ کیلو گرم زباله تولید می کنند که بیشتر آن به صورت آلی است. این میزان تولید مطابق با تغییر فصول (با توجه به میزان دسترسی به میوه و سبزیجات و تعداد جشنها) متفاوت است.
- در شرایط کنونی، زنان خانه دار یا خدمتکاران در طول روز ۶ بار زباله های خانگی را دفع می کنند. زباله ها مستقیماً و به کرات در محیط ریخته می شوند که این امر نیز ناشی از فقدان یا کمبود سطلهای زباله کنار خیابان (عموماً در نواحی کم درآمد)، پرشدن سطلهای توسط زباله یا دور بودن آنها و از نظر اجتماعی ناامن بودن (عموماً در نواحی پردرآمد) می باشد.
- دستفروشان (خریداران سیار زباله) به طور مداوم از خانوارها می خواهند که زباله های با ارزش خود را جمع کنند (مانند پلاستیک، کاغذ و فلز)، برای اینکه آنها با توجه به نوع زباله های دریافتی مقداری پول پرداخت می کنند.
- مقدار زیادی از زباله ها به علت آب گرفتگی در فصل باران، وارد شبکه فاضلاب می شوند.
- مشارکت کنندگان اعتقاد داشتند که تمیز کردن شبکه فاضلاب توسط شرکت (KCC) در راستای حل این مشکل به تنهایی کافی نبوده و آموزش عمومی جهت جلوگیری از دفع زباله در معابر باید افزایش یابد.
- از نظر زمانی نیز، جمع آوری زباله از سطلهای کنار خیابان توسط کامیونهای شرکت (KCC) دارای هیچ نظم خاصی نیست.
- تعداد ۱۹ NGO و CBO در شهر خلنا وجود دارند که بیشتر آنها بر روی مسائل زنان و فقر بویژه در زمینه آب و بهداشت تأکید می کنند، و تنها یک شرکت بر مدیریت مواد زائد و بهداشت محیط تأکید کرده است.
- یک شرکت خصوصی بزرگ نیز در ارتباط با سطلهای زباله در شهر خلنا وجود دارد. بیشتر زباله ها جهت بازیافت به شهر داکا انتقال داده می شوند (که هزینه های انرژی در آن نسبتاً ارزان است)، و این در حالیست که هیچ سیستم کامپوستی در شهر خلنا وجود ندارد.

- دید جامعه نسبت به گروههای متولی سیستم مدیریت مواد زائد (SWM)^{۱۰}

شرکت (KCC) به عنوان یکی از مهم ترین سازمانهای متولی امر جمع آوری و دفع زباله شناخته شده است. مشارکت کنندگان به عنوان پرداخت کنندگان مالیات، بر این باورند که حق دارند از این شرکت تقاضای خدمات کرده و در مقابل خدمات مناسبی دریافت نمایند. گروه مهندسی مدیریت محلی (LGED)^{۱۱} از طریق یک NGO محلی (ساباساتی) که در ارتباط با جمع آوری و دفع زباله، فعالیتهای موثری را انجام داده بود، از شرکت (KCC) حمایت می کرد. پیمانکاران شهری نیز افراد با نفوذی بودند، اما اغلب دارای طرز فکری سود جویانه بوده و توجه کمی به جامعه داشتند. مغازه های خریدار زباله و کارخانه های سازنده سطل زباله نیز دارای نفوذ زیادی بودند. دستفروشان و جمع کنندگان زباله هر دو شرایطی شبیه جامعه داشتند (چارت شماره ۱).

شکل شماره (۱)، دست اندرکاران پروژه همراه با میزان نفوذ و دخالت آنها

دید جامعه نسبت به مسائل موجود در مدیریت مواد زائد شهری:

- مهم ترین مشکلاتی که در سیستم کنونی مدیریت دفع مواد زائد مشخص شده به شرح زیر می باشند:
- فقدان آگاهی در ارتباط با دفع زباله و بهداشت محیط در سطح خانواده ها (هیچ نوع آگاهی در سطح جامعه وجود نداشت).
- ناکافی بودن و اغلب شکستگی سطلهای زباله کنار خیابان. پخش زباله های سطلها توسط سگها، گربه ها و ...
- دفع زباله ها در سیستم فاضلاب که باعث انسداد و طغیان این شبکه در سطح خیابانها می شود.
- ناکافی بودن سرویسهای بهداشتی در مکانهای عمومی.

۱۰- Solid Waste Management

۱۱- Local Government Engineering Department

- میزان مسئولیت پذیری شرکت (KCC)، که اغلب مکانهای تجاری را آنچنان که باید تمیز نمی کرد.
- شرکت (KCC) با استفاده از حرفه دفع زباله، موجودی زمین اختصاصی خود را چند برابر کرد. در نهایت سه مشکل اساسی که توسط مشارکت کنندگان اولویت بندی شدند شامل: ۱- فقدان آگاهی در جامعه ۲- طغیان فاضلاب مسدود شده ۳- ناکافی بودن تعداد سطلهای زباله کنار خیابان، بودند.

مشکلات موجود در سیستم مدیریت مواد زائد، از نگاه موسسه شهر خلنا (KCC):

- شرکت (KCC) مطابق با عملکردش، مسائل اساسی سیستم موجود را در موارد زیر دانسته است:
- فقدان آگاهی عمومی (مانند دفع زباله در سیستم فاضلاب).
- فقدان همکاری در سطح جامعه (مردم زباله ها را در سطلها نمی ریزند).
- فقدان سرمایه گذاری (عدم پرداخت مالیات توسط مردم، سرمایه های ناکافی دولت).
- قوانین ناکافی.
- فقدان بهداشت مناسب در محیط (در بعضی بخشها مردم زباله ها را مستقیماً در سیستم فاضلاب می ریزند).
- فقدان نیروی انسانی و تجهیزات لازم که باعث عدم دفع روزانه زباله ها می شود.
- نظارت ضعیف کارکنان KCC و عدم احساس امنیت شغلی آنها.

تمایل جامعه به مشارکت و همکاریهای مالی:

- مشارکت کنندگان خواستار مدیریت کارآمد مواد زائد، خدمات جمع آوری اولیه، جمع آوری منظم زباله از سطلهای زباله و لایروبی منظم سیستم فاضلاب بودند. آنها مایل بودند که ماهانه بین ۵ تا ۱۰ تاکا (واحد پول بنگلادش)، را برای جمع آوری زباله در طول روز پرداخت کنند.
- مشارکت کنندگان تمایل زیادی داشتند که در برنامه های آگاه سازی سریع جامعه و تشویق خانوارها به تغییر الگوهای رفتاری، شرکت کنند.

پیشنهادات:

- پیشنهادات مبتنی بر نتایج حاصل از روش PUA عبارتند از:
- زباله های خانگی باید روزانه دو بار جمع آوری شده و سعی شود که از روشهای موافق با نظرات اهالی (بعد از مشاوره های محلی) استفاده شود.
- دفع زباله ها به داخل سیستم فاضلاب باید متوقف شود.
- جهت جمع آوری و دفع زباله باید قوانینی وضع شده که این قوانین مطابق با افزایش میزان تولید زباله و تفاوتهای فصلی، متغیر باشد.
- فعالیتهای مربوط به افزایش آگاهی مردم، باید در کمیته های محلی مورد بحث قرار گیرد.
- برنامه ریزی در راستای اجرای فعالیتهای مربوط به روش مورد استفاده (مانند کارهای دفع زباله)، بین جوامع مختلف و در نواحی متفاوت باید متغیر باشد.

- فرآیند دفع منظم زباله از مکان اولیه به نقاط ثانویه جمع آوری، باید تضمین شده باشد.
- سازمانهای غیر دولتی باید در فرآیند جمع آوری و دفع زباله همکاری نمایند.
- افزایش کارایی سطلهای اشغال و تفکیک زباله در مبدأ(عموماً با تلاش خانواده ها)، باید نهادینه شود.
- کارکنان شرکت (KCC) باید از طریق یک سیستم مبتنی بر پاداش که از طرف خانوارها حمایت می شود، تحریک و تشویق شوند.
- پرداخت هزینه جمع آوری اولیه زباله توسط خانوارها، ترویج گردد.
- کمیته های محلی جهت کنترل منظم این سیستم تأسیس شوند.

طرح اجرایی:

- روش PUA جنبه های مثبت و منفی سیستم موجود در مدیریت مواد زائد شهری را روشن کرده و راه حلهایی برای بهبود آن ارائه داده است. این راه حلها جهت تدارک یک پروژه موثر و کارآمد، به صورت کلیدی در فرآیند برنامه ریزی مربوطه مورد توجه قرار گرفتند، که در نهایت نیز پیشنهادهای روش PUA بخش قابل توجهی از طرح نهائی را تشکیل داده، که عبارت بودند از:
- شش بخشی که به عنوان نواحی شهری نمونه انتخاب شده بودند برای اجرای پروژه آزمایشی مورد استفاده قرار گرفتند.
- در راستای بهبود عادت های رفتاری اهالی در مدیریت ضعیف زباله، اقدام به افزایش آگاهی و انگیزه در زنان خانه دار و خدمتکاران شد.
- خانوارها تشویق شدند تا زباله های خود را در طول روز(داخل خانه) درون یک ظرف یا کیف پلاستیکی بریزند، به جای اینکه شش بار در روز آن را دفع کنند.
- در راستای جمع آوری زباله، از یک سیستم جمع آوری به صورت ۲ بار در روز(که در مرحله دوم، هدف کاهش به جامانده های زباله بوده) استفاده شد، تا از این طریق هزینه های مصرفی کارآمد تر شوند.
- کمیته های محلی مدیریت زباله در راستای کنترل و نظارت بر فعالیتهای پروژه تأسیس شدند. این کمیته ها مسئولیت مدیریت طرحهای دفع زباله را بعد از مرحله بندی فعالیتهای شرکت پرودپیان و شروع پروژه، برعهده داشتند.

شکل شماره (۲). یک نمونه از انتظارات جامعه از یک سیستم ایده آل دفع پسماند

نتیجه‌گیری مترجمان:

امروزه شعار بسیاری از برنامه‌ریزان و مدیران شهری دنیا، پیروی از جمله «برنامه‌ریزی با مردم نه برنامه‌ریزی برای مردم» است، که به تبع آن دنبال روشهای مختلف جذب مشارکت مردم در برنامه‌ریزی شهری و تفویض برخی امور به مردم می‌باشند. خوشبختانه در ایران نیز از سوی مراجع تصمیم‌گیری، بخش‌ها و سازمانهای مرتبط، شیوه‌های مشارکت مردم و تفویض قدرت در امور اجرایی، تا حدی در برنامه‌های توسعه حال و آینده کشور مورد توجه قرار گرفته است و نقش نظارتی دولت در امور و چابکی دولت ملحوظ‌تر گردیده است، که البته خود مستلزم گذر از فرآیند زمانی و تبیین جایگاه واقعی‌تر شیوه‌های مشارکتی در ایران است.

روش PUA این اجازه را به برنامه‌ریزان، مدیران و تصمیم‌گیران عرصه‌های شهری می‌دهد که با شیوه‌های واقعی‌تر و ملموس‌تری، شهروندان را در برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیریها جا دهند، بطوریکه آنچه اتفاق می‌افتد محصولی است که خواست خود شهروندان می‌باشد، زیرا شهروندان در ابعاد و عرصه‌های مختلف، اظهارات خود را به طرق مختلف مصاحبه، پرسشنامه، ترسیم نقشه و ... ارائه می‌نمایند، که بستر مناسبی برای پیشبرد روشهای مشارکتی و بویژه برنامه‌ریزی با مردم است.

در ترجمه حاضر، ملاحظه شد که چگونه مردم با روشهای مشارکتی احساس راحتی می‌کنند و اظهارات خود را به شیوه‌های مختلف مطرح می‌نمایند، آنچه مهم است واقعیت‌های ملموس، عینی و ذهنی شهروندان است که نتیجه یا محصول شرایط مکانی- فضایی محیط زندگی شهروندان است، که به روش PUA فرآیند آن به صورت موردی با تاکید بر مسائل مرتبط با مدیریت مواد زائد شهری تشریح و تبیین گردید. با توجه به قابلیت و کارایی این روش، در سایر مسائل و موضوعات شهری نیز می‌توان از این روش بهره برد.

مأخذ:

برنامه بهداشت و آب^{۱۲} - جنوب آسیا
دفتر بانک جهانی، داکا (3AParibag)، بنگلادش.
تلفن: (8802) 8611056-68
تلفکس: (8802) 8615351, 8613220
E.mail: wpsa@worldbank.org
Web site: www.wsp.org

تشکر و قدر دانی:

تشکر ویژه برای (WEDC) و مخصوصاً آقای جنی آپلتون^{۱۳}، به خاطر نقشی مهمی که در این کار ایفا کردند.

۹- برنامه بهداشت و آب یک برنامه مشارکتی بین المللی است که برای کمک به دولتهای فقیر در راستای دستیابی پایدار آنها به خدمات بهداشتی و آب، تدارک دیده شده است. مهم ترین کشورهای مشارکت کننده در این برنامه عبارتند از: استرالیا، کانادا، دانمارک، آلمان، ایتالیا، ژاپن، لوکزامبورگ، هلند، نروژ، سوئیس، سوئد، انگلیس، سازمان توسعه ملل متحد و بانک جهانی.

^{۱۳} - Jenny Appleton